
השאלה היהודית בתפיסתו של פריי אלונסו די אורופיסה

Author(s): משה אורפלי

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תשמ"ו), pp. 411-434

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70039803>

Accessed: 05/12/2011 14:11

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

השאלה היהודית בתפיסתו של פריי אלונסו די אורופיסה

מאת משה אורפלי

'הבעיה היהודית' בספרד במחצית המאה הט"ו והדרכים לפיתרונה הם נושא חשוב בחיבורו של פריי אלונסו די אורופיסה: 'אור להאיר לגויים ותפארת ישראל עמך: על האחדות באמונה ועל השוויון בין המאמינים בשלום ורעות'¹. המחבר האשים את היהודים בהבאת הקונברסוס לכפירה, וטען כי מי שמיטיב עם היהודים מסייע להם לעמוד בעיקשות כפירתם ואף להתעמר בנוצרים. כך הם עשו כאשר נתבקשו להתפלל למען המלכה היולדת, חואנה מפורטוגאל, בלדתה את האינפנטה חואנה המכונה לה בלטרנחה; או אז התהלכו היהודים בציבור ביהירות וחילקו צדקה, אגב קיום טקסי הכפירה הטמאים שלהם².

ביסודו של דבר מהווה חיבורו של אורופיסה מעין הסבר תיאולוגי לאחדות האמונה הנוצרית וכנסייתתה. אך המאורעות ההיסטוריים והמציאות החברתית דאז חייבו את המחבר להרחיב את הדיון ולעסוק גם בפעילותם של היהודים בחברה הנוצרית ובצורך להרחיקם ממנה. אף היה עליו להתייחס לבעיית האנוסים ולדרכים כיצד למנוע את שיבתם ליהדות ולקיום מצוות תורת משה. כחיבור הגנה על אחדות הכנסייה ועל כבודם של הקונברסוס נמנה הספר אור להאיר לגויים עם כתבי הפולמוס החברתי-הדת *pro unitate cristiana*, שקראו תיגר על רוח הקנאות בחברה הספרדית, אשר פגעה קשות ב'נוצרים

1 *Lumen ad revelationem gentium et gloria plebis Dei Israel, de unitate fidei et de concordii et pacifica aequalitate fidelium*. החיבור מצוי במספר כתבי יד: בספרייה הציבורית הפרובינציאלית של גואדלחארה; בספריית האמברוסיאנה במילאנו (A:3.INF) ובספריית האוניברסיטה בסלמאנקה (ms. 1.753). לתיאורם ראה: L.A. Diaz y Diaz, 'Alonso de Oropesa, su obra', *Studia Hieronymiana*, Madrid 1973, II, pp. 229–273; idem, *Luz para el conocimiento de los gentiles*, Madrid 1979, pp. 48–55 (כולל תרגום החיבור לספרדית). תודתנו נתונה לגב' טרזה סנטנדר רודריגז ולטוריו, מנהלת הספרייה של האוניברסיטה הכללית בסלמאנקה, שאפשרה לנו לעיין בכתב היד וגם לצלם מתוכו עמודים מבוקשים, כדי לפרסם מאמר זה.

ההפניות לאור להאיר לגויים יובאו במאמר, הן בגוף הטקסט והן בהערות, ללא ציון שם הספר, לפי הפרק, הדף והעמוד בכתב יד סלמאנקה.

המושג 'קונברסוס' במאמר כולל את כל אלה שהתנצרו, בין בכוח ובין ברצון. אנוסים הם הנוצרים החדשים ששמרו זיקה ליהדות, להבדיל ממשומדים, שהם מומרים מרצון.

2 פרק כה, 59: 'eorum solemnitates impuras et impias'

החדשים³. מגמת אורופיסה ניכרת כבר בחיבור שבכתיבתו החל בשנת 1450, כשנה לאחר הפרעות נגד הקונברסוס בטולידו וגזירת ה'פסק־דין־חוק' (Sentencia) (Estatuto)⁴. כבר בשם החיבור נרמזים אנו על מטרתו. הרישא של הכותרת, 'אור להאיר לגויים', מלמדת על כוונת המחבר להאיר את עיני המאמינים מקרב הגויים שהצטרפו לכנסייה בדבר האחדות והשוויון הנהוגים בה⁵. הסיפא, 'ותפארת ישראל עמך', מורה על המגמה של הספר להסיר את התנגדות המאמינים מהיהודים הבאים אל חיק הנצרות⁶, ולהבהיר להם כי לפנים היו דווקא הם ישראל האמיתית.

בהקדמה לחיבורו הצהיר אורופיסה במפורש שיש להגן על הקונברסוס⁷. ואמנם, ידוע לנו שהאיש אכן פעל למעשה למימוש הדבר⁸. יש בדברים אלה חזרה על רעיונות שכבר

3 עם סוג זה של ספרות אפולוגטית יש למנות את חיבוריהם של: Alonso de Cartagena, *Defensorium Unitatis Christianae*, ed. P. Manuel Alonso, Madrid 1943; Juan de Torquemada, *Tractatus contra Madianitas et Ismaelitas* (defensa de los judíos conversos), ed. y. estudio N. López Martínez y V. Proaño Gil, Burgos 1957; Gutierrez de Palma, 'Tratado canónico-teológico a los religiosos de San Pedro Mártir sobre el hecho de haber expelido a unos novicios conversos del judaísmo', *Simposio 'Toledo Judaico'*, II, Toledo 1973, pp. 29–48

4 בחוקי מועצת העיר טולידו, שנתקבלו ב־5 במארס 1449, בהנהגתו של פדרו סרמינוטו, נקבע ששום קונברסו ממוצא יהודי לא יתפוס משרה ציבורית ולא יהנה משום סמכות בעיר ובתחום שיפוטו, וזאת בגלל אי נאמנותם לישו הנוצרי ובגלל סיבות אחרות המנויות במסמך. עיי': E. Benito Ruano, 'La "Sentencia-Estatuto" de Pero Sarmiento contra los conversos toledanos', *Revista de la Universidad de Madrid*, VI (1957), pp. 277–306; A. A. Sicoff, *Les controverses des status de 'pureté de sang' en Espagne du XVe au XVIIe siècle*, Paris 1960, pp. 32–41, 67–71

5 הקדמה, א5: 'Et ideo bene dictum existimo Lumen ad revelationem gentium id est eorum qui ex gentilitate ad fidem christianam uenerunt'

6 שם: 'Amplius autem ad hoc ultimo tendit oratio ac totius dirigitur libri contextus ut scilicet auferat opprobrium et confusionem... nostrorum fidelium qui ad christum ex judaismo uenerunt. qui ante eius adventum populus dei israel in scripturis sanctis consueverant appellari... Bene igitur secunda tituli particula concluditur cum dicitur et *gloriam plebis tuae israel*'

7 וכן הוא עומד על הנזק שנגרם לחברה הנוצרית ולכנסייה בעטיים של אותם קנאים המאשימים את כל הקונברסוס, פועלים נגדם ומקפחים אותם: 'Les est charitas, turbata est pax, angustata fides spesque confusa, christi iura, Evangelii schemata ac christianae religionis violata, dum quidam perditii homines invidiae stimulis agitati contra eos qui fuerant ex judaismo conversi instare cepissent' (הקדמה, ב1)

8 הוא הפריך עלילה של חבורת פרנציסקאנים, בראשותו של פריי פרננדו די לה פלאסה, בדבר מאה עורלות שהיו בידיהם, כעדות לכפירתם המרושעת של הקונברסוס. בשנת 1461 נתמנה אורופיסה מטעם המלך אנריקה הרביעי לחקור בעניין, ומשלא הומצאו העורלות כנדרש, סתר את העלילה ובכך הלבין את פני האחים הפרנציסקאנים קבל העם והמלוכה. ראה: J. Sigüenza, *Historia de la Orden de San Jerónimo* (NBAE, 8), I, Madrid 1907², pp. 366–367 (עמ' 69–70; י' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל־אביב תשכ"ה², עמ' 389).

הובעו בספרו של אלונסו די קרתחינה, מגן אחדות האמונה (ה-*Defensorium*). אולם, אורופיסה היסב בשנינות רבה את מוקד הבעיות הדתיות והחברתיות של ספרד כולה על היהודים דווקא, ותוך כדי כך הציע דרכים לפיתרון בעייתם. כשהוא אמר 'יהודים' הוא התכוון לכל אלה שנשארו נאמנים ליהדות, ובהם אלה שכבר נטבלו לנצרות ושמרו על יהדותם בסתר⁹.

אשר למקורות שבהם השתמש אורופיסה כדי להוקיע את היהודים, יש לציין שהוא לא הרבה לפנות אל שפע הכתבים נגד היהודים, פרי עטם של האפולוגטיקנים ושל אבות הכנסייה, שהתנגדותם ליהדות נבעה מן הצורך להגן על הנצרות. בעיקרו של דבר אימץ אורופיסה לעצמו את עקרונות המלחמה ביהדות של יוהנס כריסוסטומוס (347-407)¹⁰. עם זאת, הוא הביא גם כמה האשמות נגד היהודים משל אוגוסטינוס (354-430); בפרקים כג-כה הוא חזר, בעקבות אוגוסטינוס, על מוטיב עוינותם של היהודים 'כלפי המלך והאדון ישו הנוצרי וכלפי המלכה והאם הקדושה, היא הכנסייה הנוצרית'. אורופיסה הביא אף מדברי הפרשנות של ניקולס די לירה (1270-1349). כך למשל בפרק יח (220) הביא את פירושו של די לירה למעשה העגל, ובפרק לט את פירושו לאיגרת פאולוס אל הרומיים יא טז: היהודים שימירו ראויים להגיע לדרגת קדושה, כי לאמיתו של דבר שורשם קדוש, ועל כן יכופר חטאם (שם, 98).

לעומת זאת, לא נמצא אצלו אפילו רמז לחיבורים אנטי יהודיים אחרים בתקופתו, כגון *Scrutinium Scripturarum* (1432) לפאבלו די סאנטה מאריה, או *Fortalitium fidei* (1460) לאלונסו די אספינה, הגם שיש לשער שהכיר את רעיונותיהם¹¹. לביסוס הצעותיו לז'רחקת היהודים מכל מגע עם החברה הנוצרית הביא אורופיסה הוכחות מהחלטות המועצות הכנסייתיות, למן ועידות טולידו בתקופה הוויזיגותית¹², ועד לוועידת פירנצה

9 לדעתו, לעולם יימצאו בכנסייה מאמינים טובים ורעים שמוצאם מן היהודים, אבל את כולם יש לשפוט לפי מעשיהם, לטוב או לרע, לאחר חקירה ועל פי ראיות חותכות, כדבריו בפרק כו, 362. בכך למעשה הוא קיבל את דעתו של אלונסו די קרתחינה. ראה בספרו (לעיל, ראשית הערה 3), עמ' 294.

10 בדרך כלל הוא מצטט מתוך דרשותיו כך: *Dicit ergo Beatus Crisostomus in... Sermone contra judeos* (פרק כב, 46), וכדומה. ראה: שם, 45-46. הפרק היכה בחיבורו מוקדש כולו לדרשות *in quo ponuntur auctoritates quaedam ex dictis Beati Joannis Crisostomi contra judeos*.

11 ידוע שעותק מה-*Scrutinium* היה מצוי במנזר ברטלומה הקדוש מלפואנה, שבו סיים אורופיסה את כתיבת חיבורו הנידון, וכן ידועה ההצעה לשיתוף פעולה בינו לבין אלונסו די אספינה (עיי' בחיבוריהם של סיגואנסה [לעיל, הערה 8], עמ' 366 ואילך; בער [לעיל, הערה 8], עמ' 388; ח' ביינארט, אנוסים בדין האינקוויזיציה, תל אביב תשכ"ה, עמ' 24). הדעת נותנת שהכיר היטב את רעיונותיו של אספינה, גם אם אין לנו ראיה שהגיע לידי *Fortalitium fidei*, או עדיין בכתב יד (עיי' להלן, עמ' 429, 432). ההפניות להלן לפי מהדורת נירנברג 1485.

12 פרק מז, 120א. על החוקים נגד היהודים בתקופה הוויזיגותית, עיי': J. Juster, *La condition légale des Juifs sous les rois Visigoths*, Paris 1912; S. Katz, *The Jews in the Visigothic and Frankish Kingdoms of Spain and Gaul*, Cambridge 1937; *Concilios visigóticos et*

(1442)¹³, החלטות המכוננות על ידו בדרך כלל בשם צווים קדושים: *sacri canones* או *sancti canones*.

מספר המובאות בחיבורו מגיע לאלף ויותר; כמתציתן מן הברית החדשה, ומאתיים ותשע מתוך התנ"ך. כל אימת שהוא ערך השוואה בין 'הטעויות' של היהדות לאמיתות של הנצרות הוא נהג לפנות לפאולוס, בעיקר לפרקים ט-יא מן האיגרת לרומיים, הדנים בסירובם של היהודים להכיר במשיחיותו של ישו. ביומרתו הפאולינית חזר אורופיסה בהזדמנויות שונות לציפיותיו של פאולוס לגאולת ישראל, אם אך יבואו לחיק הכנסייה¹⁴. אורופיסה גמר לכתוב את חיבורו בשנת 1465 וסיימו בברכת חג המולד לארכיהגמון של טולידו, אלונסו קריליו (1410-1482); הוא הקדיש לו את החיבור, מאחר שהלה היטיב עד מאוד עם מסדר היררנימוס, שאורופיסה עמד בראשו¹⁵.

א. הדיון בבעיית היהודים

משנתו הפאולינית של אורופיסה יוצרת רושם מוטעה, שהיא נוטה לסובלנות ולהבנה בין-דתית, אך כפי שיתברר להלן, הרי למעשה עמדתו רחוקה מכך. הוא דגל באחוזה ובשוויון זכויות, אבל רק בעבור אלה החוסים בחיק הכנסייה, ואילו הנותרים מחוצה לה יאבדו והם פסולים מכל וכול, גם אם הם פועלי צדק והולכים בדרך הישרה. התנאי היחיד והבלעדי כדי להינצל הוא קבלת עולו של כריסטוס ודבקות באמונתו¹⁶. אורופיסה מנה את היהודים כאחת מארבע קטיגוריות של הנידונים לכיליון: הפאגאנים, המינים, הפורשים והיהודים¹⁷. הוא הסתמך בכך על אוגוסטינוס, שאמר: 'האמת לא תימצא במבוכת

hispanoromanos, ed. J. Vives, T. Marín Martínez y G. Martínez Díez, Madrid-Barcelona 1963; J. L. Lacave, 'La legislación antijudía de los visigodos', *Simposio 'Toledo Judaico'*, I (1973), pp. 29-42

H. Denzinger – A. Schönmetzer, ראה: *Bulla Unionis* מתוך *Decretum pro Iacobitis* 13
Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum, Barcelona 1963, No. 1351

עייין: איגרת אל הרומיים יא כג-כה. אם יכירו בישועתו לכל העמים יתקיים בהם הכתוב: 'אור
להאיר לגויים ותפארת ישראל עמך' (לוקס ב לב). רעיון זה משמש כותרת לחיבור כולו, כמו
שראינו לעיל.

'Incipit prefatio ad reverentissimum patrem ac dominum illustrissimum dominum
Alfonsum Carillo archiepiscopum toletanum ac hispaniarum primatem nobilissimum
in librum qui dicitur lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tuae Israel. De
(הקדמה, א1) unitate fidei et de concordii et pacifica equalitate fidelium'

'quod sicut in christi ecclesia omnes equaliter recipiuntur, ita extra illam existentes
omnes indubitanter pereunt quantocumque in operibus iusticiae videantur esse
perfecti, eo quod iam est necessarium ad salutem, omnibus qui salvari debent, fidem
(פרק כב, א40) christi recte et explicite credere'

'quatuor genera hominum qui sine dubio damnantur, si sic vitam finierint: scilicet
Bulla (פרק כב, א40). חלוקה זו נתקבלה קודם לכן ב-*Bulla Unionis*. ראה: Denzinger-Schönmetzer (לעיל, הערה 13), מס' 1351.

הפאגאניזם ולא בטומאת המינות, לא ברפיון הפלגנות ולא בעיוורון היהדות, כי אם בקרב אלה המכונים נוצרים או קאתולים-אורתודוקסים, שומרי טוהר המידות ועושי הצדק¹⁸. הנידונים לכיליון מנועים מן העדות ואינם ראויים להיקרא קהל קדוש, אלא אם כן יסורו מדרכם הרעה, ועליהם מעלה הכתוב: 'שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב' (תהלים כו ה).

אורופיסה לא פסח אף על האסלאם ומאמיניו, הדבקים לדעתו באל בצורה חומרית, גסה ומלאכותית, כדרך שהורה להם נביאם העלוב (miserabilis machometus). אך עם זאת הוא התריע מפני הסכנה הנשקפת מן המוסלמים, המנהלים מלחמות אכזריות נגד הנוצרים, ומנסים 'כחיות טרף' לפגוע במאמינים הנוצרים ולהזיק להם ככל יכולתם¹⁹. לעומת זאת, אין לחשוש מאותם מוסלמים החיים בשלום בקרב הנוצרים. לדבריו, אין הללו מהווים סכנה רוחנית, כי לא זו בלבד שדתם אינה ישרה ואינה הגיונית, אלא שבקוראן שלהם ניתן למצוא גם דברים נכוחים ורצויים בשבחם של המשיח ואמו הקדושה, המוזכרים שם לטובה. בהעדר עיקרי אמונה שבכותם לשכנע, אין סכנה שהמוסלמים אכן ישפיעו על הנוצרים, להוציא כמה אנשים בעלי תכונות בהמיות, עלובים וטמאים (aliquos bestiales miserabiles et imundos), שבסחף תשוקותיהם המגונות כגון תאוות בצע, או בגלל החשש ליפול בשבי, קיבלו על עצמם את מנהגי המוסלמים וחוקותיהם וגם התאסלמו²⁰. לעומת זאת, היהדות דחתה בעיקשותה המושרשת את ישו ומיאנה להודות במשיחיותו. לכן היא מהווה סכנה רוחנית של ממש למאמינים, ואינה עוד העם הנבחר. כתר זה ניתן לנוצרים, כדברי המשיח עצמו²¹, שהבחירה שישאל זכה לה כעם סגולה, האהבה וההשגחה האלוהית, לא ניתנו אלא למען ישו בלבד, שיצא מקרב ישראל כדי לגאול את אומות העולם²². עד לפני בואו של ישו היה ישראל הנבחר שבעמים,

- 18 שם, 42, והשווה: Augustini, 'De Vera Religione', PL, XXXIV, col. 127.
 19 פרק כג, 44. לראשית הפולמוס הדתי-הנוצרי נגד האסלאם, ראה: N. Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh 1960, pp. 1–7; M. C. Diaz y Diaz, 'Los textos anti-mahometanos más antiguos en códices españoles', *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, XXXVII (1970), pp. 149–164; D. J. Sahas, *John of Damascus of Islam. The Heresy of Ismaelites*, Leiden 1972.
 20 פרק כג, 43. תיאורים על אכזריות המוסלמים ועל רדיפת הקהילות הנוצריות תחת השלטון המוסלמי, ראה בעיקר: Eulogi, 'Memorialis sanctorum', *Corpus Scriptorum Muzarabicorum* (ed. I. Gil), Madrid 1973, II, lib. 3, pp. 439–443; Alvari, 'Indiculus lumenosus', *op. cit.*, I, pp. 271–280, 287–288.
 21 'Recte ergo gloriosissimus Iesus hanc ipsam sententiam confirmavit, dicens quod: Ideo dico vobis quia auferetur a vobis regnum dei et dabitur genti facienti fructus eius' (כג, 47). השווה: מתי כא מג.
 22 לנושא זה ייחד אורופיסה פרק שלם, כדי להוכיח שסיבת הבחירה '...fuit propter christum qui ex eo ad salvandas omnes gentes secundum carnem erat venturus' (פרק יג, 20–21). על ביטול סגולת הבחירה של ישראל לפי אבות הכנסייה, עיין: 'י בער', 'ארץ ישראל וגלות בעיני הדורות של ימי הביניים', מאסף ציון, ו (תרצ"ד), עמ' קנ ואילך.

עם האלוהים ובחיר האמת, העם שבקרב שוכנה הכנסייה האמיתית לכל המאמינים, יהיה מוצאם אשר יהיה²³. אלא שלדעת אורופיסה חייב היה המצב להשתנות משתי סיבות: (א) כל אלה אשר בעיוורונם התקשה לבם ולא רצו לקבל את המשיח ולהיגאל על ידו, אלוהים עזבם והגלה אותם כאומללים, ששעבודם יימשך כל עוד יעמדו בסירובם²⁴. (ב) תורת ישראל (ה־Vetus lex) היא תורה חלקית וזמנית. אי־שלמותה בא לידי ביטוי הן בתורה גופא והן באשר לציווי על היהודים²⁵. תורה זו אי אפשר שלא תהיה פגומה, בגלל הברכה הנצחית הצפויה למי שמקיים אותה²⁶. גם מבחינת תפוצתה ויישומה על שאר תושבי הארץ הלא־יהודיים אין תורת ישראל מושלמת²⁷.

בעטיים של חוקי התורה היו היהודים בזים לעמים אחרים, כדרך שנהגו מקצת 'המתחסדים' שבהם לדחות את הזולת ולזלזל בו באומרים: 'קרב אליך אל תגש בי כי קִדְשִׁיתִיךָ' (ישעיה סה ה). על כן לא מנעו עצמם מן הריבית הבזויה ומפרנסות כיוצא באלה, למרות אי הצדק שבדבר. בהקשר זה ציין אורופיסה, שכבר פטרוס עמד על כך שהיהודים סולדים מן הלא־יהודים, כדבריו אל קורנליו: 'אתם ידעתם כי לא נכון לאיש יהודי לקרב אל איש נוכרי לדבקה בו, ואלוהים הראני לבלתי קרוא שקץ או טמא לכל בן אדם' (מעשי השליחים י כח). ובמקום אחר: 'ויהי כאשר עלה פטרוס לירושלים ויריבו עמו הנימולים לאמר: אל בית ערלים באת ותאכל איתם לחם' (שם יא ג). לדעת אורופיסה אמרו זאת מפני שהיהודים נהגו להתרחק מנוכרים, גם אם היו טובים ונאמנים כקורנליו, והרי היהודים נמנעו מלבוא במגע אפילו עם השומרונים, שהיו שומרי תורה, כדברי יוחנן: 'כי אין דבר ליהודים עם השומרונים' (יוחנן ד ט). דרך זו של סלידה ודחייה נקטו היהודים גם כלפי הגרים, שהופלו לרעה ונחשבו שונים אפילו אם היו כיהודים לכל דבר וקיימו את כל מצוות התורה. מכאן שהאל צריך היה לצוות עליהם במיוחד שלא לקפח את הגרים ושלא להרע להם, כפי שהיו נוהגים כלפי האדומים והמצרים: 'לא תתעב אדמי כי אחיך הוא לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו: בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה' '

23 'quod iste solus judeorum conventus ante christi adventum inter omnes alias nationes fuit verus dei populus electus ab eo, in quo erat vera ecclesia omnium fidelium, ubicumque tunc morarentur' (פרק י, 16–17ב)

24 פרק כג, 21. על התפיסה הנוצרית בדבר מקומה של שיבת ציון והכרת ישו הנוצרי כמשיח באחרית הימים מצד ישראל, ראה: L. Edwin Froom, *The Prophetic Faith of our Fathers; The Historical Development of Prophetic Interpretation*, 4 vols., Washington 1946–1954, passim

25 'quod ille status veteris legis fuit similiter imperfectus quantum ad corpus legis sive quantum ad ea quae in lege precipiebantur judeis' (פרק טו, 23א)

26 'quod status ille erat similiter imperfectus quantum ad finem in quem dirigebatur. qui est aeterna beatitudo ad quam suos cultores intendebat adducere, nec tamen in illam inducebat eosdem' (פרק טז, 25ב–26א)

27 'quod status veteris legis fuit similiter imperfectus. quoad eius publicationem et civium vsum et administracionem, convictum et conversacionem' (פרק יז, 26א–28א)

(דברים כג ח-ט). אלא שחרף האזהרה הזאת הותר להם שלא לקבל גרים מן העמוני ומן המואבי (דברים כג ד-ז)²⁸.

לאור הדברים האלה טען אורופיסה, שהפגמים הללו שבתורת ישראל, שהתגלו בצורות שונות, הוסיפו להתקיים עד בוא ישו המשיח, שהוא כליל השלמות והנצחיות. לכן לא נתבטלה התורה אלא עם בואו של ישו, שעליו מרמזים הכתובים בעליל²⁹. בגלל מעשיהם הרעים אפשר האל את חורבן בית מקדשם והביא עליהם גלות וצרות נוספות, המורות על חורבנם של התורה ושל ישראל כאחד. קרוב לשער, אמר אורופיסה, שאסונות אלה יאלצו את היהודים להקריב קרבנות לאילים, לנטוש את ברית המילה ולהתכחש לתורה כולה, כמו שאירע לדבריו בימי החשמונאים³⁰.

מדבריו של אורופיסה משתמע, כי לאחר שהשליח הבהיר כי בא תור השחרור משעבוד עול התורה ולאחר שהודיע על ייחודם ושלמותם של המאמינים בברית החדשה, הגיע השליח למסקנה שקיום המצוות המעשיות ראוי לגנאי. עם ביטול המילה, שהיא יסוד ראשוני לחוקיות התורה, נתבטלה ממילא התורה כולה, כדבריו של פאולוס אל הגלטיים (ה א-ב): 'ועתה עמדו נא בחרות אשר שחרר אותנו המשיח ואל תשובו להיכבש בעול העבדות. פאולוס אומר לכם שאם תמולו לא יועיל לכם המשיח'³¹. אם כן, הנימולים נגזרים מן המשיח והדבקים בתורה אובדים מן החסד.

אורופיסה לא החיל על יהודים את אשר קבע לגבי הקונברסוס, ש'אין להאשים את כל העדה בגלל עבירתו של אחד מהם'. אדרבא, לגבי היהודים הוא טען שהכול חייבים במשפט. בזיקה לנבואת האזהרה של הנביא (ישעיה כח טז-יט) קבע המחבר, שלאחר שהונח היסוד לנצרות ב'אבן בחן פנת יקרת מוסד' (שם שם טז), שהוא ישו, התריע הנביא

28 פרק יז, 226-227א. חז"ל דרשו 'עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית', ומכאן שנשים גיורות מותרות, והראיה – רות המואבית ונעמה העמונית. כפגמים נוספים בתורה מנה המחבר את היתר הריבית מן הנוכרי, וכן את הגירושין באמצעות הגט, כדבריו בפרק יט, 330.

29 פרק כ, 333. טיעון זה מצוי כבר בדברי אבות הכנסייה נגד היהודים: Justini 'Dialogus cum Tryphone Judaeo', PG VI, cols. 495-499, 503-506, 562-564; Cypriani 'Testimoniorum adversus Judaeos' I, PL IV, cols. 712-713; Tertulliani 'Liber adversus Judaeos', PL II, cols. 639-648; Augustini 'Tractatus adversus Judaeos', PL XLII, cols. 52-55; Isidori 'De Fide Catholica contra Judaeos', II, PL LXXXIII, cols. 520-522.

30 פרק כב, 333. השווה: טרטוליאנוס, שם, טורים 672-670; Origenis 'Contra Celsum', II, PG 672-670; Juliani 'De Comprobatione Aetatis', XI, col. 918; 520-514 טורים; 'De Comprobatione Aetatis', I, PL XCVI, col. 550; Petri Alphonsi 'Dialogi', PL CLVII, cols. 567-581; Raymundi Martini, *Pugio fidei*, Lipsiae 1687, חלק שני, פרק ב; חלק שלישי, סי' ג. על המשך קיומה של התורה בימות המשיח, עיין: W.D. Davis, *Torah in the Messianic Age and or the Age to Come*, Philadelphia 1952; A. Díez Macho, '¿Cesará la "Tora" en la Edad Mesíasica?', *Estudios Bíblicos*, XII (1953), pp. 115-158; XIII (1954), pp. 5-51.

31 פרק כא, 37. לפי יוליאנוס, שם, טורים 510-511, ולפי טרטוליאנוס, שם, טור 641, נתקבלה המילה כסימן ליהודים, כדי שלא יורשו עוד להיכנס לירושלים.

על חורבן ועל גלות הרשעים מבין 'הבונים' שדחו אותו; ובעוד ישו זכה להיות ל'אבן בחן', הם אבדו בשפלותם³². ולכל תישארנה אי בהירויות לגבי כוונות הנביא, פירש אורופיסה כי בייסוד אבן הבוחן בציון הכוונה לכריסטוס בונה הכנסייה הנוצרית. דברי התוכחה של הנביא מכוונים כלפי עיוורונם של היהודים, שדחו את המשיח ובקנאתם המגונה קשרו קשר נגדו³³. אם אבותיהם חטאו כאשר גרמו את מותו, הרי בניהם אשמים באותו חטא עצמו, הואיל והם מוסיפים לדחות את משיחיותו ומתמידים בכפירתם³⁴.

לדעתו, זהו למעשה פירוש דבריו של הנביא: 'לכן יהיה לכם העון הזה' (ישעיה ל יג). מצבה של היהדות ומעמדה מאמתים את הכתובים, ומאשרים שעקב סירובם לראות בכריסטוס את גואל האנושות ומתוך התרברבות מושחתת, בטחו היהודים בבני האדם, והאמינו שהללו יצילו אותם. אך השבר, שעליו מדובר בישעיה ל יב-יד, רומז בבירור לחורבנם ולגלותם הנצחית וגם על סיום עבודת הקרבנות. תמורת הקרבנות באה הקרבת הלחם והיין בטקס ה-eucharistia³⁵. המסקנה המתבקשת מן הדברים האלה היא, לדברי אורופיסה, שאותם בני אדם האומרים על עצמם כי יהודים הם, כלל אינם יהודים, בית הכנסת שלהם הוא בית ועד לשטן, כאמור בחזיון ג ט, ולכן שומה על המאמינים להתרחק מהם, להימנע ממגע ישיר איתם, ולנהוג בהם כנהוג בעבדים או בבני השטן³⁶. במקום אחד הלך אורופיסה בעקבות יוהניס כריסטוסמוס, והגדיר את בית הכנסת היהודי כבית בושת ותיאטרון, כמשכן פריצים וכמאורת חיות³⁷.

יש החולקים שבחים לסגנונו הספרותי של אורופיסה ולרמת הכתיבה שלו, כאחד

32 פרק כד, 49. לרעיון הגלות כעונש על שנאת היהודים לישו ועל דחייתו, השווה: Tertulliani 'adv. judaeos', PL II, cols. 670-672; 'Contra Celsum', PG XI, col. 918; Isidori 'contra Judaeos', II, PL LXXXIII, cols. 514-520; Juliani 'De Compr. aetat. Sextae', I, PL XCVI, col. 550; Petri Alphonsi 'Dialogi', PL CLVII, pp. 567-581 (לעיל, הערה 30), שם.

33 פרק כד, 49.

34 'et de cecitate et captivitate judeorum ipsum conspiratione invida reprobante, quae in penam mortis eius secutura erat super eos' (שם). גירסה דומה מובאת ב-*Scrutinium Scripturarum*, Burgos 1591, pp. 112-113; אספינה (לעיל, הערה 11), א, חלק שלישי, דף 46 ואילך.

35 פרק כג, 46. טקס ה-eucharistia אושרר בוועידת הכנסייה בטרידנט. על כך ראה: Denzinger-Schönmetzer (לעיל, הערה 13), מס' 938-939, וזו גם דעת אבות הכנסייה; עיין: C. Alapide, *Commentaria in Scripturam Sacram*, XXVI, In *Malach.* 1, 11, pp. 560-565

36 'concludendum est igitur, sicut habetur Apocalip. quod dicunt se esse judeos et non sunt, sed sunt sinagoga sathanae, et per consequenciam quod sunt a fidelibus studiosissime evitandi, et tanta cautela cum eis conversandum, sicut conversari deberemus cum ministris et filiis sathanae, cui sunt subditi et subiecti' (פרק כג, 48)

37 'Dicit ergo benedictus vir gloriosus multa in sermonibus suis contra judeos, in quibus semper concludit, quod sinagoga eorum non solum est lupanar et theatrum, sed etiam spelunca latronum et belluarum diversorium' (פרק כה, 53)

'הטובים בתקופתו'³⁸, אך עיון מעמיק בדבריו מעלה כי לא זו בלבד שהוא לא היה משוחרר מן הדעות הקדומות של דורו, אלא שלפרקים הוא ירד אף לרמה של גידוף וולגארי בביטויי העלבון שהוא הטיח כלפי היהודים: כלבי זעם (canes rabidi; 48); עלובים (miserandi; 48); בני צפעונים (progenies viperarum; 45); כלבים חצופים (impudici canes; 50); אויבי האמונה (fidei inimici; 44); אויבי האמת (veritatis hostes; 61); כלבים הנידונים לכיליון (peribundi canes; 45); כפויי טובה (ingratissimi; 47); נחשים ארסיים (virulenti serpentes; 50); אויבים עקשים של השלום והצדק (obstinatissimi inimici caritatis et pacis; 45, 51); ועוד הרבה כיוצא באלה חרפות וגידופים.³⁹

ב. הנזק שהיהודים גרמו לחברה הנוצרית

ההשפעה של היהודים על הנוצרים גדולה כאמור לאין שיעור, אליבא דאורופיסה, מסכנתו הפיסית של האסלאם, וזאת מאחר שהיהודים כבר הוכיחו את יכולתם להערים על הנוצרים. לעתים הם פנו אל קהל המאמינים בדברי שכנוע, כגון:

אמת נכון הדבר שהאלוהי נתן למשה את התורה וציווה על מאכלות אסורות ועל אורחות חיים; הוא ציווה על המילה ואסר עליהם לעשות כל פסל ותמונה, ולא יסור אדם לא ימינה ולא שמאלה, ויקיים בקפידה כל המצוות והאיסורים.

על פי רוב מסיימים היהודים את טיעוניהם בדברים הבאים:

ומה רע בכך להודות ולהאמין בכל אלה, לשמור ולקיים את דברי התורה בנאמנות, כאשר נאמר עליהם כי הכל אמת ויציב? הלוא האלוהים גילה את כל אלה באותות ובמופתים ומי יכול לערער וכו'. בשיטה זו חוזרים אויבים מושבעים אלה של המשיח על דברי הבלע של אבותיהם, ככתוב: 'אנחנו יודעים כי אל משה דיבר האלוהים ואת זה לא ידענו מאין הוא' (יוחנן ט כט). הנה גם כיום הם מעיזים לומר זאת, בידעם שלא ייענשו⁴⁰.

38 סיגואנסה, כותב דברי הימים של מסדר היירונימוס, ציין שמצא את חיבורו של אורופיסה '...de su tiempo' (סיגואנסה [לעיל, הערה 8], עמ' 369). השווה: Jerónimo de la Cruz, *Historia* tan buen gusto de letras y tan lleno de noticias de escritura sagrada, lección de concilios, santos padres y otros autores, que no duda en colocarle con los muy buenos de Enriquer IV, Bib. Nac. Madrid, ms. 1776, p. 119v

39 גם כלפי היהדות מצינו שהוא השתמש בטרמינולוגיה מעליבה, כגון: עדת רשעים (ecclesia malignantium; 42); טומאה מטעה (decepta inmundicia; 44); בית ועד לשטן (Sinagoga sathanae; 45, 48); מנהגים מגונים (damnabiles ceremoniae; 61); רשעות מתועבת (abominabilis iniquitas; 48); עיוורון יהודי (judaica cecitas; 42, 45, 62); קשיות לב (durissima corda; 50), ועוד אחרים, המזכירים את סגנון כינויו של אספינה. ראה לדוגמה בספרו (לעיל, הערה 11), ג, חלק ב, דף 79 א-ב.

40 פרק כג, 44.

לדעתו, יש להוסיף לכך את העובדה שכבר אנשי כנסת הגדולה והפרושים השקיעו מאמצים גדולים בגיור גויים, כמו שנאמר במתי כג יט: 'אוי לכם הסופרים והפרושים החנפים כי סובבים אתם בים וביבשה למען גייר איש אחד, וכי יגייר אותו לבן גיהנום כפליים מכם'. כבר אז לא היה כעסו של ישו מכוון כלפי עצם הגיור, כי אם כלפי תוצאותיו, שהביא את הגרים לידי אבדון⁴¹. כיום היהודים עטים על המאמינים הנוצרים, ובעיקר על 'הנוצרים החדשים', ואמנם יש מהם שבהשראת השטן הולכים לאיבוד, ככלבים השבים אל קיאתם. וממילא, הם מעמידים גם את שאר כל עדתם הקונברסוס בחזקת חשודים בכפירה, בתתם פתחון פה למתחריהם, הששים לקטרג עליהם. מכאן נובעים הסכסוכים והלחשים שבין המאמינים וכן המבוכה בכנסייה⁴².

אורופיסה הטיל איפוא בצורה מתוחכמת את האשמה למתח החברתי-הדתי נגד הקונברסוס ולפילוג בתוך הכנסייה על היהודים דווקא. כבר בדין-וחשבון על חקירת המינוח שביצע בעיר טולידו בשנת 1462 לערך, בתוקף סמכותו ובהסכמת הארכיגמון במקום⁴³, קבע אורופיסה שהכופרים היהודים הם הם הגורם לכפירת הנוצרים:

על אלה ועל אלה, על הנוצרים ועל 'הנוצרים החדשים', היו משפיעים היהודים בערמומיותם השטנית כדי לגרום להם שיבואו לידי כפירה⁴⁴. ... בהשפעתם התקרבו נוצרים רבים וכמה 'נוצרים חדשים' ליהדות ובסיועם באו לידי כפירה בנצרות⁴⁵.

לצורך מניין הנזקים שגרמו היהודים לחברה הנוצרית הסתייע אורופיסה בדברי יוהניס כריסוסטומוס וכן בדברי ה'קאנונים הקדושים', המונים את הדברים הנתעבים והמזוזרים שמבצעים היהודים נגד הנצרות⁴⁶. לכן על המאמינים להיזהר מאוד שלא ליפול ברשת

41 פרק כ, 35ב.

42 פרק כד, 51א.

43 בשנת 1461, בהיותו ראש מסדר היירונימוס הקדוש, מונה באסיפה הכללית להיות אינקוויזיטור אפיסקופאלי לכל הארכיגמוניה של טולידו, לבקשת הארכיגמון דון אלונסו קריליו. ראה: Archivo Histórico Nacional (AHN), Códices, 223-B, fol. 65v; סיגואנסה (לעיל, הערה 8), B, עמ' 363; T. de Azcona, *Isabel la Católica. Estudio crítico de su vida y su reinado*, Madrid 1964, pp. 378-379.

44 סיגואנסה, שם, עמ' 368. בכמה מקומות בספרו חזר אורופיסה על הרעיון, שבאשמתם של היהודים מתגלעים סכסוכים בין הנוצרים; ראה לדוגמה בפרק כד, 350: 'Et inde similiter provenit pro maiori parte quod inter fideles in Christi Ecclesia ex utroque populo scilicet judeorum et gentilium unanimiter adunatos insurgunt quotidie novae rixae et discordiae et grandes inimicitiae'.

45 סיגואנסה, שם, עמ' 372. השווה: B. Porreño, *Defensa del Estatuto de Limpieza*, Bib. Nac. Madrid, ms. 13043, 104r.

46 'Multa contra fidem catholicam detestabilia et inaudita committunt dicti judei propter quae fidelibus est uerendum ne diuinam indignationem incurrant cum eos perpetione patiuntur indigna quae fidei nostrae confusionem inducunt hic ibi' (פרק כה, 53א).

מזימתם, העשויה לפגוע באמונה הקדושה. ואלו סוגי הנזקים הנשקפים מן היהודים:

- (א) היהודים אינם חדלים מלגדף את הכנסייה הנוצרית ואת מאמיניה, כפי שנאמר בחזיון ב ט, בדברים אל ראש קהילת איזמיר: 'ידעתי את צרתך ואת רישך אף כי עשיר אתה ואת הגידופים מפי האומרים כי יהודים הם ואינם כן כי אם בית כנסת לשטן'. לפסוק זה מוסיף אורופיסה, ש'על גידופיהם נגד הנוצרים ונגד הכנסייה חוזרים כלבים מרושעים אלה עד היום הזה'⁴⁷.
- (ב) כאשר מזדמן להם, הם מתנפלים ככלבים עזי פנים על המאמינים ופוגעים בנוצרים, כאילו היו אויביהם המושבעים. הם מרמים אותם בכל צורה אפשרית, משתדלים להשפילם ולווצים אותם כדי להשחיתם ולהרחיקם מאמונתם הקדושה. הם משרתים את השטן ובהשפעתו הם מאמינים כי אינם חוטאים, אלא מצילים את נפשותיהם⁴⁸, וכדי לרמות אותנו ולהזיק לנו הם מתארגנים ומתלכדים קבאים אל אסיפת סליחה, ולשם מטרה זו הם מתקשרים ביניהם ומעודדים זה את זה⁴⁹.
- (ג) הם מחזיקים בבתייהם משרתים ושפחות נוצריים. הללו גרים אצלם ושומרים איתם את השבת, בעוד שבימי חגי הנוצרים עליהם לשרת את אדוניהם היהודים. הם אוכלים ושותים איתם ועושים דברים שבושה לספרם⁵⁰.
- (ד) הם חוכרים בפומבי את מעשרות הכנסייה ורווחיה, בידיעתם ואפילו בעידודם של מנהיגי הכנסייה המקומיים. מכאן שמגדפי-הצלב אלה אינם נמנעים מלהיכנס אל הכנסיות, אף על פי שהם באים לחלל אותן, שהרי כל משרתם לגרוף אל כיסם את רווחי הנכסים של הכנסייה⁵¹.

47 '...quam blasphemiam in christianos fideles et eius sanctissiman Ecclesiam usque in hodiernum diem isti peribundi canes observant' (פרק כג, 45ב). השווה: אספינה (לעיל, הערה 11), ג, חלק ז, דפים 148א-149א.

48 פרק כד, 50א-ב. לפי אלונסו די אספינה, היהודים אינם אחים רק לשדים וללילית אלא גם לשטן עצמו. על כן הם בשליטת הגיהנום. ראה: אספינה, שם, ב, חלק ב, דף 79ב. על קשר כזה יש לומר, שעוד בראשית דרכה של הנצרות נחשבו הן השטן והן היהודים לאויביו הראשיים של ישו הנוצרי; לכן היה בלתי נמנע שיווצר ביניהם קשר. המוטיב של שעבוד היהודים לשטן והיותם ממלאי מבוקשו מופיע הרבה בספרות של ימי הביניים, במחזות ובציורים. השווה: J.T. Trachtenberg, *The Devil and the Jews; the Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Anti-Semitism*, New York – Philadelphia 1961, pp. 12 ff.

49 פרק כד, 50ב.

50 'Ipsi iam nunc impune retinent servitores et servitrices ex nostris fidelibus christianis, qui cum eis continue manent et sabbatizant, et in nostris festiuitatibus eis obsequuntur (שם) et serviunt, cum eis comedunt et bibunt et cetera faciunt que enarrare nunc piget'

51 'Ipsi iam publice locantur decima et redditus Ecclesiarum, et hoc scientibus, imo facientibus et concedentibus nostris rectoribus et prelatibus. Vnde provenit quod isti blasphematores crucis christi, eius sanctissima templa non uerentur nec prohibentur intrare, et vt ita dixerim prophanare, ad colligendum et diuidendum huiusmodi redditus Ecclesiarum' (שם). על התביעה לאסור על היהודים לעסוק בחכירה ובגבייה של המסים בתקופה

(ה) מיניה וביה גדלה תעוזתם למעול בקודש. אין הם חוששים לחלל את כבודן של נשים נוצריות ומרביתם אף חשודים על תשוקתם ותאוותם המינית. ההקלות והיתרונות שניתנו להם מאפשרים להם לבצע את תעלוליהם בסתר⁵².

אורופיסה התריע נגד הכמורה והממונים עליה, ורמז שבגלל שותפותם בחטאי היהודים מעלה עליהם הכתוב (יחזקאל יג כב), שהם מחזקים 'ידי רשע לבלתי שוב מדרכו הרע להחיתו', וכן 'וחזקו ידי מרעים לבלתי שבו איש מרעתו' (ירמיה כג יד)⁵³. בגנותו את שרי הכנסייה המפקידים בידי היהודים את הנהלת עסקיהם, ועל ידי כך מחזקים את תקוותם לביאת המשיח שלהם, הביא אורופיסה דוגמאות מניסיונו האישי לפעילותם המזיקה של היהודים בעידודה של הכנסייה⁵⁴:

(1) איש כמורה נכבד היה נוכח בשעה שארכיגמון ידוע מינה קבל עם ועדה יהודי אחד למנהל ביתו, והאציל לו את מלוא הסמכויות, ולפיכך היו המאמינים חייבים לכבדו כאדונם. היהודי הנזכר כבש את לב הארכיגמון עד כדי כך שהוא העדיף אותו על עבודת האל; כשלושה או ארבעה ימים ברציפות מדי שבוע היה בא לשוחח עם הארכיגמון ומשתהה אצלו, מבלי לאפשר לו להתפלל את המיסה. אורופיסה היה מסופק אם בימים אלה הרגיש אותו ארכיגמון חובה להשתתף בתפילה⁵⁵.

(2) במו עיניו ראה איך אנשי כמורה מתייחסים ליהודים המקוללים בהבנה ובידידות רבה, מיטיבים עמם ונותנים בהם אמון, בהפקידם בידיהם את עסקיהם. בכך הם העדיפו יהודים על פני נוצרים נאמנים, והרי זו פגיעה בישו ובצלבו הקדוש וכן בגלימתם ובמעמדם ככוהנים. הללו מקיימים את דברי פאולוס אל הרומיים: 'בגללכם שם אלוהים מחולל בגויים' (איגרת אל הרומיים ב כד)⁵⁶.

(3) בזמנים שאורופיסה עוד למד, הוא היה עד לכך ששרי הכנסייה נהגו לשאת ולתת עם היהודים הבוגדנים. הם אפילו היו מוסרים בידיהם את ממונם כדי שילוו אותו בריבית המגונה וקיבלו את חלקם בנשך, אף על פי שכסף זה ניתן על ידי הנוצרים המאמינים לצדקה. על כך נאמר: 'מאת נביאי ירושלם יצאה חנפה לכל הארץ' (ירמיה כג טו)⁵⁷. במעשים אלו ואחרים אפשרו שרי הכנסייה שהמאמינים 'באם הקדושה היא הכנסייה הנוצרית', אשר נגאלו בדמו היקר של ישו, ירומו ויילכדו ברשת האכזרית הפרוסה

שלפני הגירוש, עיין: ח' ביינארט, 'גירוש ספרד: תזכירו של טורקימדה למלכה איזבל', דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ירושלים תשל"ב, ב, עמ' 8-11.

52 In tantum enim eorum sacrilegam crevit audaciam ut etiam christianas feminas constuprare non metuant, sicut de pluribus conpertum esse constat. De plurimis vero suspicio eorum libidinis et lubricitatis, et coniectura evidentis opportunitatis satis indicant quid in occultis agere debeant' (פרק כד, 50)

53 פרק כד, 51א.

54 שם, 51ב.

55 שם, 52א.

56 שם, 52א-ב.

57 שם, 51ב.

לרגליהם בידי היהודים, אויבי הצלב. מעשים אלו נותנים מקום לחילול דמו של הגואל. לפיכך על ההגמונים והנזירים להיזהר לבל תחול עליהם אזהרת השמיים: 'הלרשע לעזר ולשנאי ה' תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה' ' (דברי הימים ב יט ב)⁵⁸.

ג. הצעות לפיתרון הבעיה היהודית

כדי לחזק את תוקף הצעותיו בתוכניתו לפיתרון השאלה היהודית ציין אורופיסה, שבגלל אותה השפעה מזיקה של היהודים כבר אסרה הכנסייה על מאמיניה להתקשר עם היהודים, לסעוד על שולחנם⁵⁹, או לקבל מהם תרופות ודברים רבים אחרים. כדי שלא להאריך בזה, נמנע אורופיסה מלפרט דברים אלה, אך מכל מקום הוא הדגיש כי תקנה זו עשויה על פי המלצת אבות הכנסייה ולכן שומה על שריה וכוהניה לדעת זאת היטב ולהזהיר את המאמינים כיאות. עם זאת, מוטלת גם על העם עצמו החובה לשאול את ראשי הכנסייה בנידון זה. מן הדין שההפרדה בין היהודים למאמינים הנוצרים תתבצע על פי הקאנונים הקדושים, ואף על פי שיש בהם מגוון של הגדרות וסעיפים, הוי מהות כוונתם ברורה לחלוטין. הווי אומר, שהנצרות תהיה תמיד מכובדת ונערצת בעיני הציבור; שהמאמינים הנוצרים יהיו נעלים מעל היהודים, ויישמרו מפניהם לבל יושפלו או ימעדו ויטמאו; לעולם עליהם להיזהר מהיהודים ולראות בהם אויבים ערמומיים ושטניים, כל עוד יעמדו במריים⁶⁰.

אורופיסה התייחס גם לדרשתו הידועה של אוגוסטינוס על הכתוב בתהלים נט יב: 'אל תהרגם פן ישכחו עמי', הניעמו בחילך והורידמו'. אף הוא גרס שאין להרוג את היהודים 'פן ישכחו עמי', הנוצרים, את הנבואות האמורות במקרא על בוא המשיח ישו; 'הניעמו', משמע – עשה אותם נעים ונדים, ו'הורידמו' – הורד אותם לשפל המדרגה⁶¹. בנוסף

58 "Timeant igitur tam rectores et praelati, quam tales viri religiosi, qui in huiusmodi supra dictis solent esse culpabiles, saltem illud divinae comminationis verbum 2 paralip. 19: Impio praebeas auxilium et his qui oderunt Dominum amicitia iungeris et idcirco iram quidem Domini merebaris" (שם, 52ב)

59 פרק כג, 48ב. בגלל אותו חשש של מגע יתר בין יהודים לנוצרים כבר נקבעו בתחילת המאה ה-4, בוועידת אלווירה (300–306), קאנונים במגמה להפריד את היהודים מסביבתם. על ועידה זו והחלטותיה, ראה: Z. García Villada, *The Synod of Elbira*, London 1882; A. W. Dale, *Concilios: Historia eclesiástica de España*, Madrid 1929–1936, I, pp. 301–305 (לעיל, הערה 12), עמ' 1–15; L. García Iglesias, 'Los cánones del Concilio de Elvira y los Judíos', *El Olivo*, III–IV (1977), pp. 61–70; idem, *Los Judíos en la España Antigua*, Madrid 1978, pp. 66 ff.

60 פרק כו, 61ב.

61 שם, 62א. השווה: *De civ. Dei*, PL XLII, col. 57; Augustini 'Trac. adv. Judaeos', PL XLII, col. 57; *De civ. Dei*, PL XLI, col. 608–609. פירוש ברוח זה כבר אפשר למצוא אצל טרטוליאנוס (סוף המאה ה-2 לספירה), בספרו נגד היהודים (ראה: PL II, col. 638), וכן אצל טיראנוס רופינוס, בן דורו של אוגוסטינוס (ראה: PL XXI, col. 880).

לתפקיד ששיווה אוגוסטינוס לגלות היהודים ולהשפלתם, כדי שבכל מקום שיגיעו אליו יישמשו עדות לאמיתות הנצרות, הוסיף אורופיסה גם את הגורם המיסיונרי. הוא טען שאין להשמידם, בתקווה שכדי להינצל הם ימירו את דתם:

שהרי האל לא דחה ולא נטש עם זה עד כדי אי הצלתם או אי השבת הבנים, כפי שמוכיח השליח בדבריו: 'ובכן אומר אני, הזנח האלוהים את עמו חלילה. כי גם אנוכי ישראלי מזרע אברהם למטה בנימין. לא זנח האלוהים את עמו אשר ידעו' (איגרת אל הרומיים יא-ב)⁶².

בכך הוא דגל בעמדה הרשמית של הכנסייה, שגרסה בימי הביניים שאין להשמיד את היהודים, כי על פי כתבי הקודש עתיד לפחות חלק מהם לראות את האור שבנצרות ולהכיר באלוהותו של ישו.

אף את הצורך בהשפלת היהודים ביסס אורופיסה על דברי ישעיה (כח יט): 'והיה רק זועה הבין שמועה'. מתוך דברי הנביא הוא דרש, שיש להשפילם כדי שימירו את דתם. לפי גירסתו, כל הנזקים שעליהם דיבר קודם היו מתבטלים, ואם לא כולם – הרי לפחות מקצתם, אילו המאמינים לא היו מסירים מעל היהודים את העול שהוטל עליהם במצוות האל, עול שאין לפרקו כל עוד הם ממשיכים להחזיק ביהדותם; רק המצוקה סופה להביאם לשמוע ולהבין זאת, כדברי ישעיה (כח יט)⁶³. מדיניותה הרשמית של הכנסייה קבעה, שהמרת היהודים צריכה לבוא מתוך הבנה ושכנוע, וגם אורופיסה עצמו דן בכך ברוח זו⁶⁴. ובכל זאת, הוא דגל ב-*vexatio* כאמצעי יחיד להמרת היהודים. לדעתו:

לא יינצלו היהודים מכפירתם המרושעת, לא על ידי המוות ולא על ידי הגיהנום, כי אם אך ורק על ידי השפלה מתמדת מבוקר עד ערב ומערב עד בוקר בלא הפסק; עליהם לחיות תמיד בדוחק, ואז מצותם תהיה גם גאולתם. כך יעשו תשובה ויחזרו אל מושיעם האמיתי, ישו הנוצרי, כמאמר הנביא: '...מדי עברו יקח אתכם כי בבקר בבקר יעבר ביום ובלילה והיה רק זועה הבין שמועה' (ישעיה כח יט)⁶⁵.

יתרה מזו, אם לא ידוכאו היהודים, הם יתמידו בעקשנות כפירתם, ובראותם שהנוצרים מעריכים אותם ושהנסיכים והמושלים מיטיבים עמם תתחזק אמונתם. הם יאמרו שיש בכך

62 פרק כו, 462-ב. מעניין שאורופיסה לא ביסס את דבריו דווקא על פסוק כו בפרק יא של האיגרת אל הרומיים, שבו מביע פאולוס את האמונה שבסופו של דבר כל ישראל ייושע, והרי אותו כתוב – 'ובא לציון גואל' – היה לחלק בלתי נפרד של האסכאטולוגיה הנוצרית.

63 '...daret procul dubio intellectum eorum auditui sola vexatio, sicut et deus eis ante comminando promissit Esaie 28...' (פרק כד, 49)

64 בפרק כו, 461ב, הוא הזכיר למאמינים את דעתו של איזידור מסביליה, שאין לכפות בכוח מה שאפשר להשיג בשכנוע: 'Non tamen putet quis... quod sunt violenter ad fidem cogendi, aut quod invitis parentibus sunt eorum parvuli baptizandi'. דהיינו, להלכה אימץ אורופיסה את דעת רוב התיאולוגים הנוצרים, משפטני החוק הקאנוני והאפיפיורים, שאין לכפות את הנצרות על היהודים בכוח הזרוע, אך למעשה, דגל בסוגים שונים של אילוף.

65 פרק כד, 49-ב.

משום השגחה אלוהית, כדרך שאבותיהם פירשו את הגלות הראשונה, כמובא בדניאל, בעזרא ובטוביה⁶⁶. הבדידות המדכאת והנידוי הגמור, שעל פיהם היו היהודים צריכים לחיות, סופם להאיר להם את הדרך ולגאול אותם, כמו שנאמר בישעיה שם: 'והיה רק זועה הבין שמועה'⁶⁷. לא בכדי גזר האל גלות קשה ובדידות מדכאת על אלה מתוכם שלא קיבלו את עול הנצרות, שהרי הם עם קשה עורף, שרק בצורה זו אפשר להביאו אל האמונה האמיתית; הנשארים ראויים איפוא לעונש עד סוף כל הדורות⁶⁸.

בין העצות המעשיות שהשיא אורופיסה כדי להרחיק את היהודים ממגעים תכופים עם הנוצרים, לבל ישפיעו עליהם לרעה⁶⁹, הוא הציע לבודדם במקומות מגורים מוגדרים. עם זאת, הוא ציין שאסור לגזול את נכסיהם או להוציאם בכוח הזרוע מבתיהם⁷⁰. ההפרדה צריכה להיות ברורה ומוכרת לכול. לכן על היהודים לשאת על בגדיהם אות או כל סימן היכר אחר, שעל פיו ייבדלו בעליל מן הנוצרים ואפשר יהיה להבחין בהם בנקל, וכך גם היהודים עצמם יכירו בשבויים ובשעבודם ויבינו שלנצרות הכתר והמישרה; או אז יכבדו את המאמינים הנוצרים ולא יתנשאו עליהם⁷¹. כדי לתת משנה תוקף לתביעתו להפרדת היהודים מן החברה הנוצרית הזכיר אורופיסה את בקשתו של פאולוס להתרחק מהיהודים, כי 'הם אינם טובים בעיני אלוהים ונלוזים לפני כל אדם' (איגרת א לתסלוניקים ב טו)⁷², וכן את קריאתו של פטרוס: 'הימלטו לכם מן הדור העיקש הזה' (מעשי השליחים ב מ)⁷³.

66 פרק כד, 449–483.

67 'A qua abominanda desolatione et execrata damnatione sola vexatio captivitatis quam patiuntur debet eos instruere et illuminare et intellectum prebere et quodammodo liberare, secundum quod propheta concludit in fine dicens, *tantum sola uexatio dabit intellectum auditui*' (שם, 450–483; הדגשה שלי – מ"א)

68 שם. אין ספק שדבריו אלה הם בהשראת קביעתו של כריסוסטומוס, שהיהודים נידונו לחיי גיהנום עלי אדמות עד סוף כל הדורות. עיין: PG XLVIII, col. 905; בער (לעיל, הערה 22), עמ' קנג–קנה.

69 'sed iam brevi quodam compendio damnanda est eorum malicia et a veris catholicis segreganda ex scripturarum testimoniis' (פרק כג, 444)

70 פרק כו, 461. הדרישה להוציא לפועל בכל חומרת הדין את ההפרדה לשכונות מגורים עלתה גם בימים הסמוכים לגירוש. עיין: ביינארט (לעיל, הערה 51), עמ' 11–15. ועתה: הנ"ל, 'מגורי היהודים בספרד במאה ה־1' וגזירת ההפרדה, ציון, נא (תשמ"ו), עמ' 61–85.

71 פרק כו, 461. ראוי לציין, שהאיסור על הנוצרים לגור בין יהודים נזכר כבר ב־*Siete Partidas* (VII, 8), אך לבעיה זו לא נמצא הפיתרון המיוחל מאז ועד לגירוש בשנת רנ"ב. עיין: F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien*, I–II, Berlin 1929–1936; I, p. 278; II, pp. 263 f., 274 f.

72 פרק כג, 448.

73 '...exprimens evitacionem eorum quod prohibuit Petrus, Christi vicarius, magno fidei fervore succensus, (Acta 2,40) loquens his qui conversi fuerant ad Christum, et dicens: Salvamini igitur et separamini a generatione ista prava' (שם). אלוניסו די אספינה גם יעץ לנוצרים להתרחק מהיהודים, כדי שלא לשקוע בכפירה יחד עמם. השווה: אספינה (לעיל, הערה 11), ב, חלק ת, דף 73ב.

כמו כן חזר אורופיסה אל התביעה שלא לאפשר ליהודים להגיע לעמדת שררה בקרב הנוצרים, שהרי מעולם המשילה הכנסייה את התופעה שיהודי ממונה על נוצרי, לעבד המולך על אדם בן חורין⁷⁴. מכאן שאבות הכנסייה האשימו כמועלים בקודש את אלה המוסרים בידי היהודים מישורות ציבוריות ונותנים להם סמכות על הנוצרים⁷⁵. במיוחד גינה אורופיסה את ראשי הכנסייה וכוהניה, על שלא קיימו את הגזירות ואת ההגבלות נגד היהודים. בגלל זה רפתה אמונתם של המאמינים הנוצרים⁷⁶ וגבר המתח בינם לבין אלה שבאו מן היהדות לחיק הכנסייה:

אז יסתגרו נחשים ארסיים אלו במאורתם והמאמינים בכללם ידחו אותם, ואלו שלא מכבר המירו יתרחקו מהם בזהירות גדולה ומיוחדת, ויימנעו מלשאת ולתת איתם כפי שקובעים הקאנונים הקדושים; [לו נהגו כך] לא היה קורה שמקצת מאחינו 'נוצרים חדשים' היו שומרים את היהדות, כפי שהוכח שעשו, ולא היו חושדים באחרים ולא מסיחים נגדם בחשדנות מרשיעה, ולא היה פילוג מעין זה בא בכנסייה⁷⁷.

אלונסו די אספינה, לעומתו, הגה את רעיון הגירוש הטוטאלי של היהודים, כדי שתוכל להתגשם טמיעת הקונברסוס בחברה הנוצרית. אספינה הזכיר לשלטונות את גירוש אנגליה (1290) וגירוש צרפת (1306), וטען שכשם שמדינות אלה הצליחו לעמוד בכוחן ולהתקיים בלא יהודים גם ספרד תוכל לעמוד בכך.

ד. הדיון בבעיית האנוסים

נייחד עתה דברים לאספקט נוסף בשאלה היהודית, לבעיית אמונתם של האנוסים המתייחדים, בעיה שחוללה פולמוס גדול בכתובים על מעמדם וקליטתם של הקונברסוס בחברה הנוצרית. כאמור, חיבורו של אורופיסה נמנה על הסוג הספרותי-אפולוגטי, שבא לסתור את האידיאולוגיה הגזענית, בעלת הגוון הדתי והפוליטי, שהתנגדה לקונברסוס ולמקום שתפסו בציבור הנוצרי⁷⁸. לאור טיעוניו התיאולוגיים וגישתו

74 לדוגמאות ראה: S. Grayzel, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*, New-York 1966, doc. 14, 23, 27, etc. (לעיל, הערה 51), עמ' 8-11.

75 'Hinc est etiam quod reos sacrilegii patres condemnauerunt eos, qui iudeis quaecumque publica officia committunt, per quae super christianos fideles possunt habere aliquod exercitium' (פרק כג, א48)

76 'quanta mala proveniant omnibus, ex eo quod male ista supradicta servantur, quia infirmatur catholica fides, et iudei efficiuntur durissimi et damnabiliores, et subvertuntur et pereunt multi catholici et fideles, et suscitantur et crescunt inimici contra eos qui fuerant ex iudaismo conversi, et ideo rectores et prelati multum in hoc videntur peccare' (פרק כד, א48)

77 פרק כד, א50. והשווה: אספינה (לעיל, הערה 11), ג, חלק ט, דפים א164-א170.

78 ראה לעיל, הערה 3, ויש להוסיף שהכותבים על אודות החיבור תמימי דעים על מגמתו. עיין: M. Menéndez Pelayo, *Historia de los heterodoxos* 370; עמ' 8, א, (לעיל, הערה 8).

המתונה בפיתרון בעיית האנוסים, לעומת תוכניות קיצוניות אחרות של בני זמנו, כגון תוכניתו הראדיקאלית של פריי אלונסו די אספינה⁷⁹, לא מן הנמנע שספרו של אורפיסה 'אור להאיר לגויים', שכתבתו נסתיימה בשנת 1465 – שנים מועטות לאחר 'מבצר האמונה' (1460) לאספינה – הוא מעין תגובה או תוכנית שכנגד⁸⁰. על הסיבות לחילוקי הדעות ביניהם, למרות ההכרה של אורפיסה בקיומה של הבעיה ובצורך לטפל בנגע הכפירה ובהתייחדותם של האנוסים, נעמוד להלן.

ניתוח יחסו של אורפיסה בנושא זה מעלה בהכרח את השאלה אם היתה לו תוכנית מפורטת לפיתרון בעיית כפירתם של האנוסים בנצרות. האם הוא הציע, כמו אספינה, דרכים להתחקות אחרי הכופרים וכיצד לחקדם? בדיקת הצעותיו של אורפיסה מגלה, שלעיתים קרובות הוא סיפר על כוונתו לדון בנושא זה בחלק השני של חיבורו. כך, דרך משל:

אם אחד מהם מתקלקל או מתפקד בתוך מערכת האמונה, עליו לקבל את הדין ולהיענש בהתאם לחומרת עבירתו ולפי החלטת המושלים במערכת הכנסייה. אך לעולם אין לסלק את האחרים בשל כך ולהעניש את כולם, כפי שברצוני להבהיר בהרחבה בחלק השני של החיבור בסיועו של האל⁸¹.

כמו כן, אין אצלו כמעט התייחסות להתערות האנוסים בחיים היהודיים או לקיום מצוות תורת משה על ידם, וכל אימת שמוזכר הנושא, תשובתו היא עקבית: קיימים חוקים ומשפטים בתוך הכנסייה כדי לתקן ולהעניש את החוטאים. וכאמור, זה היה צריך לבוא בחלק השני של חיבורו.

71–72; *españoles (BAC, 150)*, Madrid 1956, I, pp. 718–719; סיקרופ (לעיל, הערה 4), עמ' 71–72; M. Andrés Martín, *Historia de la Teología en España (1470–1570)*, Roma 1962, p. 196, n. 4: בער (לעיל, הערה 8), עמ' 390.

79 על אלונסו די אספינה (1412–1495) ועל הצעדים החמורים שדרש לנקוט נגד האנוסים, עיין: ביינארט (לעיל, הערה 11), עמ' 17–24.

80 דוגמה קלאסית לכך יכולים להיות דברי אורפיסה בפרק כו, 361: '...et monet fratres semper seruemus nostros eos qui ad fidem christianam ex iudaismo uenerunt, ne eos quocumque colore infamemus aut contemnamus et conturbemus. eisdem quidem nullo modo insultemus, sed si forte errauerint et peccauerint eosdem cum charitate et mansuetudine reuocemus... aut si quisquam obstinatus infixerit in errore puniatur pacifice secundum ordinem iuris sine infamia atque dispendio aliorum fidelium qui sunt generis sui'. מדיניות תיקונים זו עומדת בניגוד לתפיסתו הקיצונית של פריי אלונסו די אספינה. אספינה תקף את הקונברסוס כיהודים, אלא שלדעתו כפירתם של היהודים גלויה, מה שאין כן כפירת האנוסים המתרחשת בסתר.

81 פרק לו, 389. בפרק ג, 38 הוא כתב במפורש, שהחיבור יחולק לשני חלקים (*diuiditur in duas partes*), וכי בחלק השני הוא ינסה להציע כיצד ייענש כל מי שחטא. בהניחו שקיימת אחדות אמיתית בין כל המאמינים, הוא טען שיש להחיל את החוק על כולם באופן שווה, והעונש חייב להיות יחסי לחומרת החטא.

בין הנושאים שאורופיסה הבטיח לדון בהם באותו חלק שני, נמצא גם דינם של הפלגנים והמסיתים נגד הקונברסוס, כדבריו: 'בפריים תכירו את נביאי השקר האלה, אבל בעזרת האל אדון בהרחבה בפירות אלו בחלק השני של החיבור'⁸². הרי שאורופיסה התכוון לכתוב חלק נוסף, שלא כדעת סיגואנסה, המשוכנע שלא היתה לו כוונה כזאת והוא גם לא השאיר חומר כתוב של חלק נוסף⁸³. מכל מקום, כדי למנוע את הרושם שהוא פוטר את הקונברסוס השבים לסורם בלא כלום, הבהיר אורופיסה שאין בכוונתו להשאיר את החוטאים בלא עונש. הוא הדגיש, שכל רצונו הוא לדאוג שהשאר לא יושפלו, ואלו אשר חטאו ייענשו לפי חוקי האמונה, המשותפים לכולם⁸⁴, דהיינו החוק הקאנוני. על טיב העונש הוא הרחיב את הדיבור לקראת סוף החיבור, בצינו במפורש, כי הכופרים המתיהדים דינם כדין כופרים, והעומדים בטעותם יימסרו לזרוע החילונית, וזו תוציא לפועל את עונשיה של הכנסייה⁸⁵. נראה שכאן הוא התכוון לשריפת הכופרים, עונש המופיע בין ארבעת האמצעים המוצעים על ידי אספינה. אולם אורופיסה התבסס בעונש זה ובעונש החרמת הרכוש על הוועידות הטולידניות, וקבע שהקאנונים התכוונו למתייהדים ולא ליהודים אחרים, שהתנצרו ואינם חוטאים, הם או בניהם. לימים תאמץ האינקוויזיציה הלאומית הספרדית דווקא את שיטת אספינה, בעניין האיסור על בני הכופרים לקבל מישירות ציבוריות ובעניין החרמת רכוש המתייהדים גם לאחר מותם.

העדר החלק השני מונע מאיתנו לקבוע אם היתה לאורופיסה תוכנית מגובשת ושיטתית למנוע את 'כפירת ההתייהדות בקרב האנוסים', או שמא הוא הסתפק רק בהצעות ובמתן עצות למאמינים כיצד להתנהג עם אחיהם הקונברסוס. אם ננית, שספרו של אורופיסה 'אור להאיר לגויים' הוא המשך לחיבוריהם של אלונסו די קרתחינה וחואן די טורקימדה, הרי שאורופיסה לא היה חייב להציע תוכנית מעין זו. כידוע, בחיבורים אלה מוקד הדינונים איננו שאלת מעמד היהודים, אלא יחסם של המאמינים אל היהודים הבאים לחיק הכנסייה. עיקר דינונם הוא איפוא תיאולוגי, ועוסק באחדות האמונה הנוצרית ובמקומם של הקונברסוס בתוכה. מעשי כפירתם של אנוסים מתייהדים הוא נושא משני, הנידון תמיד בהקשר להשפעתם המזיקה של היהודים על הנוצרים. אבל אם נכונה

82 פרק כב, 43. והשווה: פרק ל, 77. שם הוא חוזר לגנות את המסיתים, הסותרים במעשיהם את דברי ישו הנוצרי ופאולוס שליחו, משפילים את הסאקראמנטים ויוצרים בתוך הכנסייה מחלוקת קשה. והוא הוסיף: 'מכאן שהעוול שהם עושים הוא גדול, כפי שאציין בבהירות בתיאור המסקנות בחלק השני של החיבור'.

83 סיגואנסה (לעיל, הערה 8), א, עמ' 372. נראה שקביעה זו נובעת מתוך כוונתו של סיגואנסה, כותב דברי הימים של מסדר היירונימוס הקדוש, לראות שלמות בכל מפעלו של אורופיסה, שהיה ראש המסדר.

84 פרק ד, 10.

85 פרק נא, 154 ואילך. הוא קרוב בגישתו זו אל אלונסו די אספינה. האחרון לא הסתפק בעצות, אלא בירר בפירות רב אלו אמצעים יש לנקוט כנגד כפירתם של אנוסי קאסטיליה. הוא אף דן בקשיים הטכניים הכרוכים בביצוע גזרי הדין. ראה: אספינה (לעיל, הערה 11), ב, חלק יב, דף 75 ואילך.

השערותנו, שחיבורו של אורופיסה אינו בא רק להיאבק למען זכותם של הקונברסוס לאינטגרציה בחברה הנוצרית כי אם גם להציע דרך אחרת לטיפול בבעיית האנוסים, אולי כנגד תוכניתו הראדיקאלית של אספינה, נמצא אצל אורופיסה מעין תוכנית והצעה לשמור על הקונברסוס באמונה הנוצרית, או לפחות הצעות שעליהן התכוון להרחיב את היריעה⁸⁶.

דברים אלה עולים מן הקטעים שבהם רמז אורופיסה על פיתרונות בעניין האנוסים. כבר בתחילת החיבור התייחס אורופיסה לצורה שבה יש לפעול כדי לקרב את האנוסים לחיק הכנסייה ולמנוע שיתרחקו ממנה:

יש לתקנם על פי דרך האוונגליונים, ברוח של טוב לב, רכות ומתיקות של חסד, תמיד תוך כדי שמירה על האחדות והאהבה שבה הוא אהב וציוונו לאהוב; כי חטאינו ופשעינו הוא נשא, מכאובים על הצלב הוא סבל, כדי לגאול ולאחד את כולם⁸⁷.

ובמקום אחר הוא אומר:

הבה נשמור בזהירות ובהקפדה רבה את אשר דרש כריסטוסמוס הקדוש תדיר וזההיר שנשמור על אחינו, לאמור, אלה אשר באו לחיק הכנסייה מהיהדות, כדי שבשום פנים ואופן לא נפגע בהם לרעה או נעליבם בכל צורה שהיא. ואם במקרה יסורו מדרכם ויחטאו, נשוב לקרוא להם בחמלה וברכות וכל מאמצינו ומרצינו יוקדש להצלת נשמותיהם⁸⁸.

לדעת אורופיסה אין להעליל על האנוסים עלילות שווא ולהוציא את דיבתם רעה, כי בכך משפילים את כבודם, מקלקלים את שמם וגורמים לכנסייה נזק; שהרי לא רק שאין הם מתקנים את עצמם בכך, אלא מתרחקים. גם טיעון זה בא לסתור את דעתו של אספינה, שטען כי כל הקונברסוס חשודים על האמונה ועל דתם. שהרי אורופיסה ביקש שלא לדחות אפילו את אלו שנקשרו אל הסאקראמנטים רק למראית עין, כל עוד הם המשיכו להשתייך לכנסייה ולא נמצאו אשמים מבחינה אישית או נידונים על ידה⁸⁹. לדעתו הם צריכים מרפא ולא פצעים, הם זקוקים לדוקטרינות בריאות ולדיסציפלינה מתקנת, ולא

86 לא עלה בידו לחבר חלק שני לספרו בגלל עיסוקיו. בין השנים 1451–1462 הוא נאלץ להפסיק את כתיבתו. את החלק הראשון (עד פרק נב) סיים בשנת 1465, במאמצים רבים, עקב פניותיו הרבות של דון אלונסו קריליו. יש לשער שההקדמה שעליה מתבסס סיגואנסה נכתבה מאוחר יותר, אולי בשנת 1466.

87 פרק ב, 7.

88 ראה לעיל, הערה 80. בעניין ההענשה חשובים דברי התוספת שלו שם: *aut si quisquam obstinatus infixerit in errore puniatur pacifice secundum ordinem iuris sine infamia* (פרק כ, 61) *atque spendio aliorum fidelium qui sunt generis sui*

89 פרק כא, 42. בפרק נא התייחס לנענשים והקיש זאת מן האמור בקאנון ה-64 של ועידת טולידו הרביעית (633): 'לפיכך היהודים שבזמנים אחרים היו נוצרים, ועתה הם מעלו באמונה הנוצרית, לא יותר להם להעיד'. הוא קבע, שלפי החוק ניתן להעניש רק את אותם אנשים שכפרו בפועל באמונה הנוצרית, שהרי החוק אומר: 'ועתה הם מעלו'.

שילעגו להם או יטפחו כנגדם דעות קדומות, הפוצעות את הגוף, הורגות את הנשמה ופוגעות גם באחדותה של הכנסייה.

דומה שתוכניתו של אורופיסה מתרכזת בעיקר בצעדים שיש לנקוט כדי שהקונברסוס לא יהיו חשודים על אמונתם ועל דתם, דהיינו שיהיו נוצרים טובים. אמצעים אלה הם למעשה גם תשובה לגורמים שהוא מונה לאי נאמנותם של האנוסים ולכפירתם. ואלה הצעותיו:

(א) בראותו את המגע הישיר והבלתי אמצעי של הקונברסוס עם היהודים שלא המירו את דתם, ובמיוחד כשיהודים אלה נהנים מן ההטבות ומן הכבוד שהנוצרים מעניקים להם, הוא הציע פעמים רבות למנוע מגע זה, ואפילו התבסס על הקאנון השישים ושניים של ועידת טולידו הרביעית (633), האומר:

אם בדרך כלל משחיתה חברת הרשעים גם את הטובים, על אחת כמה וכמה שהיא עלולה להשחית את הנוטים לרשע. לפיכך לא יקום כל קשר בין היהודים שהתנצרו לבין אותם שעדיין מחזיקים במנהגים העתיקים, שמא ייצאו לתרבות רעה כתוצאה מקשר זה⁹⁰.

אורופיסה הציע לקיים הפרדה באזורי המגורים כדי למנוע את השפעתם המזיקה של היהודים⁹¹. רעיון זה הועלה גם על ידי אספינה, אלא שזה דרש אף שהנוצרים הטובים יתרחקו במגוריהם מנוצרים לא טובים, דהיינו מתיידיים.

(ב) כפירתם בנצרות של כמה מן הקונברסוס נובעת לדעתו מן ההמרה לנצרות שנעשתה בכפייה. לכן הציע אורופיסה בתוכניתו להתייחס אליהם בסובלנות ולחנכם לנצרות. עליהם לחיות בקירבה לנוצרים אדוקים כדי שאלה יחנכו אותם באורחות החיים הנאותים, וכן:

ידריכו ויסייעו להם בכל האמצעים כדי שאלו שקיבלו עליהם את הטבילה בחוסר כנות או מי שאינם מאמינים או שאינם מקיימים את האמונה הנוצרית בשלמותה יחדלו מהעמדת פנים, ויאמינו ויתנהגו לפי רוח הנצרות ביושר. לצורך זה גם יודיעו לרועי הכנסייה, הממונים הישירים, כדי שישמרו עליהם בהקפדה רבה, שהרי חובתם לקבל ולעזור לחלש באמונה כפי שציווה השליח ולא לקום נגדו במחלוקת להכעיס. על כן הורה השליח לפנים משורת הדין, כי עלינו לדאוג לקבל ולתקן את אחינו, כאמור: 'ואת החלש באמונה, אותו קבלו בתוכם, ולא לחקרי לב לשעפיו ועשתונותיו' (איגרת אל הרומיים יד א)⁹².

90 פרק כג, 48ב. מתמיהה העובדה שאורופיסה ציטט את הקאנון במלואו, שהרי היחס אל הקונברסוס לפי קאנון זה הוא כאל רשעים בכוח וכאל אנשים הנוטים לחטא (*qui ad vitia proni sunt*), תפיסה המתישבת עם הקו הקיצוני של אספינה דווקא.

91 ראה לעיל, הערה 77.

92 פרק מח. 124ב. בשלב מסוים גילה גם אספינה סובלנות לגבי יהודים שהתנצרו, על אף חשדותיו בקונברסוס, אלא שדגל במתן הדרכה דתית ממושכת (*per octo menses inter catechumenos*) ובעיון רב לגופו של כל מקרה. ראה: אספינה (לעיל, הערה 11), ג, חלק יב, דף 181ב. (*ecclesiae*)

הקנאות הדתית נגד הקונברסוס יכולה לגרום להם אכזבה, ולדעתו זוהי סיבה אפשרית שהקונברסוס ישובו לסורם. לכן הוא חוזר והציע, שהם יתקבלו על ידי שאר הנוצרים ברוח טובה, באחוזה וברעות, כדבריו: 'משהצטרפו לאמונתנו, לכנסייה הקדושה של המאמינים, עלינו להתייחס אליהם באותה התרצות ואהבה כמו לשאר המאמינים'⁹³. לדעתו מורה השלמות של האוונגליונים ונצחיותם על אחדות ושוויון בין המאמינים, הן יהודים והן גויים, שקיבלו על עצמם את עולו של המשיח. זאת אומרת, שכל מאמין יכול לקיים ולנהל את הסאקראמנטים, אלא אם כן יש במאמין מסוים פגם אישי. מכאן שיש לערוך נישואין בין כל המאמינים בישו, ללא אבחנה במוצא האתני, וכן לתת להם את כל השירותים הקהילתיים, כגון: קבורה, משפט, גמילות חסדים וכיוצא באלה, כי 'יש לקבל את מבקשי אלוהים ולהתייחס אליהם בשוויון ובקני מידה שווים לכול, בלי הבדל מוצא'⁹⁴. הצורך לשמור על הקונברסוס ולא לקפחם מתחייב מן הרעיון המרכזי של חיבורו – להעלות על נס את האחדות שבכנסייה ואת גאולת בניה על ידי ישו הנוצרי. קביעת אבחנות או העדפות בין המאמינים פירושה לשוב לאי השלמות המצויה בתורת משה ולהתייחדות, ולפיכך לפגיעה בערכו של מפעל הגאולה הנוצרי. הוראתו היא חד משמעית: מחד גיסא, על הנוצרים לדחות את היהודים ולהימנע מכל מגע איתם, ומאידך גיסא:

לקרב ולאהוב בכל מאודם את אחיהם הנוצרים יהיה מוצאם אשר יהיה, ולנהוג בהם במידת החסד והאמת, ולא חס וחלילה להיפך, שהמסיתים יפילו אותם במעשיהם ויניקו משדי הכנסייה. ואילו [הקונברסוס] יהיו צמאים ויגוועו כבקנית ירמיה: 'גם תנים חלצו שד היניקו גוריהן בת'עמי לאכזר כיענים במדבר. דבק לשון יונק אל חכו בצמא עוללים שאלו לחם פרש אין להם' (איכה ג ד–ד). וכדברי השליח: 'ורח דעתו יזיל על ידינו בכל מקום. כי אנחנו ריח הניחוח העולה מאת המשיח לאלוהים, בין בתוך הנושעים ובין בתוך האובדים. לאלה ריח המוות למוות ולאלה ריח החיים לחיים (אל הקורנתיים ב ב יד–ט)⁹⁵.

רועי הכנסייה ומנהיגיה הם האחראים, לדברי אורופיסה, לשוויון בין המאמינים ללא הבדלי מוצא, ועליהם לאפשר גם לקונברסוס לקבל מישרות כהונה ומינהל בכנסייה⁹⁶. כאן צצים ועולים שוב חילוקי הדעות בינו לבין אספינה. מדוע לא השתוו בדעותיהם? נראה שלפנינו עימות בין שני זרמים שונים בתוך הכנסייה. בעוד שאספינה, נזיר פרנציסקאני, השתייך לזרם האובסרבנטיני, השמרני, אשר ייצג באותם ימים את רגשות המוני העם, השתייך אורופיסה למסדר היירונימוס הקדוש, אשר במחצית המאה הט"ו עסק בטיפוח רעיון הנצרות האוניברסאלית, מתוך אידיאולוגיה מתונה הדבקה

93 פרק כו, ב63.

94 פרק ל, ב76.

95 פרק כו, ב63.

96 בקו זה משיק אורופיסה לתוכנית האינטגרציה החברתית שהעלה אלונסו די קרתחינה לשילובם של הקונברסוס בחברה הנוצרית, כולל תפקידי כמורה, שהרי מוצאם מעם הכוהנים. ראה: קרתחינה (לעיל, הערה 3), חלק ב, ס' ד, במקומות שונים.

בפאוליניזם⁹⁷. אורופיסה חש שהמחנות הפוליטיים בקאסטיליה השתמשו בדת כאמתלה, בעיקר לשם התעמולה שניהלו נגד הקונברסוס. כנגד מגמה זו וכדי להשקיש את הרוחות הוא הציע לאנריקה הרביעי להקים בקאסטיליה אינקוויזיציה אפיסקופאלית, והמלך הסכים לכך. לא מדובר באינקוויזיציה הלאומית, כי אם בבתי דין לחקירה הכפופים להגמונים, כפי שהיה נהוג באראגוניה מזה דורות. אספינה לא היה שבע רצון מצעד זה, כי רצה להחיל על היהודים, שהיו מחוץ לתחום שיפוטה של החקירה האפיסקופאלית, קריטריונים כלליים יותר ולהפעיל נגדם וכן נגד האנוסים תוכנית קנאית וראדיקאלית יותר. סיבה אחרת הנראית לנו לחוסר התיאום ביניהם, היא שאורופיסה נמנה כאמור על מסדר היירונימוס הקדוש, שבאותה תקופה היה כוח תלוצי של הריפורמה בספרד⁹⁸. ואמנם, אורופיסה הכיר בקיומה של בעיית האנוסים ה'מתייהדים', אבל לדעתו לא הגיעה הבעיה לממדים שהתעמולה נגדם תיארה, ולכן גם נטל על עצמו את החקירה בתחום שיפוטה של ארכיגמוניית טולידו, כדי לטפל באותם כופרים בודדים. לעומתו דרש אספינה, הפרנציסקאני השמרני, בין היתר, טיהור יסודי בכל המסדרים⁹⁹, כדי להעמידם על 'טהרת הדם' ולמנוע כניסת הקונברסוס למסדרים. לכך כמובן התנגדו ראשי מסדר היירונימוס, ועל כן משערים אנו שחיבורו של אורופיסה הוא גם מעין תגובה לתוכניות הפרנציסקאנים. לבסוף נתקבלה גישת הפרנציסקאנים. למרבה האירוניה, מקרי ההתייהדות במנזרי היירונימוס חייבו את המסדר לימים להיות גם חלוץ המסדרים בספרד שהחיל את חוקי טהרת הדם (Estatuto de limpieza de sangre), כדי לשמור על כבודו ועל שמו הטוב¹⁰⁰.

97 סיגואנסה (לעיל, הערה 8), א, עמ' 366. בסגנונו המיוחד, מדגיש הבדל זה, בציינו שהפרנציסקאנים בקואותם לאמונה הלכו בעקבות ההמונים. הם שפכו זעמם על היהודים המסכנים ועל האנוסים, ודיברו ופעלו נגדם לפי רוח הדימיון של האספוס.

98 על ייחודו של המסדר באותם ימים, ראה: A. Castro, *Aspectos del vivir hispánico*, Madrid 1970, p. 90. על מעמדו של המסדר ועל התמיכה שזכה לה מאת המלוכה והאצולה, עיין: E. Tormo, 1970, p. 90.

99 בתוך מסדר היירונימוס התפתחה למעשה הדרמה של האנוסים במלוא היקפה. למנזרי היירונימוס, בעיקר בגואדלופי, בלה סיסלה ובברטלומה הקדוש מלופיאנה, נהגו לפנות קונברסוס רבים, לא רק בגלל מעמדו של המסדר, כי אם גם בגלל גודלו, פשטותו, היותו נחבא אל הכלים ובעל אופי מופנם.

ראה: סיגואנסה (לעיל, הערה 8), א, עמ' 355; בער, תעודות (לעיל, הערה 71), ב, עמ' 477; H. Beinart, 'The Judaizing Movement in the Order of San Jerónimo in Castile', *Scripta idem*, 68 (1961), pp. 167–192; *Hierosolymitana*, VIII (1961), pp. 167–192; 'Clandestine Judaism in the Hieronymite Monastery of Nuestra Señora de Guadalupe', *Studies in Honor of M.J. Bernadette (Essays in Hispanic and Sephardic Culture)*, New York 1965, pp. 89–125; idem, 'El caso del judaizante Fray Diego de Marchena', *Homenaje a Rodríguez Moñino*, II, Madrid 1966, pp. 227–232.

100 לפי א' סיקרוף, היירונימוס 'Conscients que certains Conversos étaient entrés dans l'Ordre simplement pour éviter la justice de l'Inquisition, les Hiéronymites finirent par décréter qu'aucun Nouveau Chrétien ne pourrait prendre l'habit de Saint-Jérôme,

בסיכום ייאמר, שלמרות תוכניתו של פריי אלונסו די אורופיסה, שמצאה באותם ימים אוזן קשבת בקרב נוצרים משכילים וישרים, התגבר זרם הקנאים, ואסכולת פריי אלונסו די אספינה נתקבלה. אף במסדר היירונימוס חלה נסיגה באידיאולוגיה הפאולינית. בגבור הקנאות נגד האנוסים משך המסדר את תשומת לב הפרנציסקאנים, שייצגו את רגשות ההמונים. חרה להם במיוחד שהקונברסוס משוטטים במסדרונות מנזרי היירונימוס ובפרט גילוי של כמה נזירים מתייהדים. כל זה הביא כאמור את ראשי מסדר היירונימוס להחיל ראשונים את חוקי טהרת הדם, על מנת למנוע פגיעה בשמו של המסדר.

.avant que le royaume ne fût nettoyé de toute hérésie' ; סיקרופ (לעיל, הערה 4), עמ' 78–79. אולם במקום אחר, במונוגראפיה שלו על דיאגו די מרצ'ינה (לעיל, סוף הערה 99), הוא גורס כי זו היתה התוצאה הישירה של משפט פריי דיאגו דה מרצ'ינה. השווה גם: C. Carrete Parrondo, 'Los conversos jerónimos ante el estatuto de limpieza de sangre', *Helmantica*, XXVI (1975), pp. 97–116; M. Orfali, 'Establecimiento del estatuto de limpieza de sangre en el Monasterio de los Jerónimos de Guadalupe', *Actas de las Jornadas de Estudios Sefardíes* (Universidad de Extremadura), Cáceres 1980, pp. 245–250.

The Historical Society of Israel and
The Zalman Shazar Center for Jewish History
Jerusalem 1986

**RELIGION, IDEOLOGY
AND NATIONALISM
IN EUROPE AND AMERICA**

Essays Presented in Honor
of Yehoshua Arieli

This collection of essays, written by two dozen historians from three continents, concentrates upon exploration of the larger questions and issues which have especially concerned Professor Yehoshua Arieli. The contributors plunged into the interrelations between ideas and their social framework in American history, early modern Europe, European and Jewish nationalism.

Participating in the volume, in alphabetical order: Quentin Anderson, Steven E. Aschheim, Shlomo Avineri, Hedva Ben-Israel, Sigmund Diamond, Miriam Eliav-Feldon, Jonathan Frankel, Israel Getzler, Jack P. Greene, Oscar and Lilian Handlin, Michael Heyd, Haggai Hurvitz, Alon Kadish, George L. Mosse, Walter Nugent, David Ohana, Michla Pomerance, Wolfgang Schieder, Rudolf von Thadden, Rudolf Vierhaus, Stephen J. Whitfield, Robert Wistrich, Avihu Zakai, Michael Zuckerman.

409 pages, hardcover.